

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ	11
<i>Στ. Παπαστάμου</i>	
ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗΝ ΑΓΓΛΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ	15
<i>S. Moscovici</i>	
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	19
ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	27
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	33
Τι είναι κοινωνική ψυχολογία;	34
Κοινωνική ψυχολογία και μελέτη των πολυπολιτισμικών κοινωνιών	37
Η ένταξη σε πολιτισμικές ομάδες και η κατανόηση του κοινωνικού κόσμου	41
Πεποιθήσεις σχετικά με τη διαδικασία επιπολιτισμοποίησης: όταν διαφορετικές κουλτούρες συνυπάρχουν μέσα στην ίδια πολιτική και κοινωνική οργάνωση	49
 ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1	
Η ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΗ ΠΡΟΣ ΝΕΑ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΑ:	
Η ΟΠΤΙΚΗ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΩΝ ΠΟΥ ΑΝΗΚΟΥΝ	
ΣΕ ΜΗ ΚΥΡΙΑΡΧΕΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΕΣ ΟΜΑΔΕΣ	61
Διαχείριση της αλλαγής, μη οικεία περιβάλλοντα και εμπειρίες: η επιπολιτισμοποίηση ως μείζον γεγονός αλλαγής της ζωής	64
Μεταβίβαση και διατήρηση των πολιτισμικών αξιών – Προκλήσεις στις αντιλήψεις για τον κόσμο και τον εαυτό	79
Η ένταξη του ατόμου ως μέλους της «νέας κοινωνίας»: η διαχείριση των υποτιμημένων μειονοτικών ταυτοτήτων, της προκατάληψης και των διακρίσεων	94

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΥΠΟΔΟΧΗ ΤΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ ΚΑΙ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΑΛΛΟ: ΟΙ ΑΝΤΙΔΡΑΣΕΙΣ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΩΝ ΠΟΥ ΑΝΗΚΟΥΝ

ΣΕ ΚΥΡΙΑΡΧΕΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΕΣ ΟΜΑΔΕΣ	117
Οι κοινωνιοψυχολογικές θεωρίες για την προκατάληψη	121
Αναπαραστάσεις ομάδων: στερεότυπα και κοινωνική κατηγοριοποίηση	132
Η προκατάληψη που συνδέεται με τις φυλετικές διακρίσεις	139
Κατασκευάζοντας την ετερότητα: ακραίες προβληματικές για την εξωομάδα	152
Το αίσθημα της απειλής: ταυτότητα, αλλαγή και πόροι	167

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Η ΚΟΙΝΗ ΖΩΗ ΣΤΙΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΑ

ΑΝΟΜΟΙΟΓΕΝΕΙΣ ΚΟΙΝΩΝΙΕΣ	177
Μειώνοντας την προκατάληψη: θέματα επαφής και κατηγοριοποίησης	178
Σχέσεις μεταξύ των ομάδων: αρνητική και θετική διομαδική αλληλεξάρτηση και εξουσία	187
Η ένταξη σε υπερκείμενες ομάδες: η μάχη για ομαδικές πεποιθήσεις	211

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΠΟΛΥΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΟΤΗΤΑ: ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ, ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΠΙΡΡΟΗ

233	233
Το εθνικό κράτος: μια ισχυρή ενδοομάδα	235
Υπερεθνικές ομάδες, πολλαπλές ταυτότητες και θεμελιώδεις μύθοι: αναπτύσσοντας νέα προτάγματα	260
Στο όνομα της ταυτότητας: η γνώση για τον εαυτό και πολιτικές δικαιωμάτων, διεκδικήσεων και αναγνώρισης στις πολιτισμικά ανομοιογενείς κοινωνίες	277

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

ΘΕΩΡΗΤΙΚΑ ΣΤΙΓΜΙΟΤΥΠΑ	289
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	371
ΕΛΛΗΝΟΑΓΓΛΙΚΟ ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ ΟΡΩΝ.....	411

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ

Στο χώρο των επιστημών του ανθρώπου και της κοινωνίας (και όχι μόνο, φυσικά) υπάρχουν βιβλία διδακτικά, γραμμένα ειδικά για φοιτητές, με στόχο τη μύση τους ή την περαιτέρω εκπαίδευσή τους σε κάποιον επιστημονικό κλάδο*. Πρόκειται συνήθως για συγγράμματα αδιαμφισβήτητης ακαδημαϊκής χρηστικότητας –«εγχειρίδια» κατά κανόνα– που αναπαράγουν τις κλασικές γνώσεις μιας συγκεκριμένης πειθαρχίας, ορισμένες φορές μάλιστα περιέχουν συστηματικές αναφορές σε πλούσια και ενημερωμένη βιβλιογραφία, αποτελώντας έτσι για το αναγνωστικό τους κοινό –κυρίως όταν ενίοτε οι αναφορές αυτές γίνονται με πνεύμα κριτικό, ξεφεύγοντας κατ’ αυτό τον τρόπο από το παραδοσιακό ουδέτερο ύφος της «πολιτικά ορθής» καταγραφής επιστημονικών δεδομένων– ένα χρήσιμο παιδευτικό εργαλείο. Υπάρχουν βέβαια και βιβλία επιστημονικά που αφιερώνονται στην παρουσίαση ερευνητικών ευρημάτων, αποτελεσμάτων ή πορισμάτων, συμβάλλοντας έτσι στη διάδοση νεοπαράχθεισας επιστημονικής γνώσης.

Το βιβλίο της Ξένιας Χρυσόχου δεν ανήκει ούτε στη μία ούτε στην άλλη κατηγορία. Θα μπορούσαμε ενδεχομένως να πούμε ότι ανήκει και στις δύο ή, καλύτερα, πως –σχεδόν– εγκαινιάζει μια νέα μορφή γραφής στην κοινωνική ψυχολογία αφού, θέτοντας ως στό-

* Και δεν εννοώ, φυσικά, αυτά που προκύπτουν από τον ταλαιπωρημένο Νόμο Πλαίσιο, στο όνομα της εξελικτικής διαδικασίας που κατατρέχει τα μέλη ΔΕΠ των ελληνικών πανεπιστημίων και συνήθως ταλαιπωρεί τους, ευέλπιδες και συχνά πυκνά διαψευσμένους στις προσδοκίες τους, φοιτητές μας.

χο την παρουσίαση, ανάλυση και εξήγηση ενός σύνθετου όσο και επίκαιρα καυτού φαινομένου, της «πολυπολιτισμικής πραγματικότητας», αντλεί τα θεωρητικά και μεθοδολογικά της εργαλεία για την επίτευξη του στόχου αυτού τόσο από την κλασική όσο και από τη σύγχρονη κοινωνιοψυχολογική εργογραφία.

Η διδακτική αξία του εγχειρήματος είναι προφανής, δεδομένης της ευκαιρίας που δίνεται στον αναγνώστη να αντιληφθεί στην πράξη πώς συγκεκριμένα θεωρητικά μοντέλα της κοινωνικής ψυχολογίας είναι σε θέση να εξηγήσουν τις διαδικασίες που οδηγούν σε ορισμένα αδιέξοδα της πολυπολιτισμικότητας έτσι όπως αυτή προβάλλει μέσα από τη «νέα τάξη πραγμάτων» της παγκοσμιοποιημένης πραγματικότητας της κατά Μπους εποχής, καθώς και γιατί κάποια άλλα τροφοδοτούν –σε αναπαραστασιακό επίπεδο– τη διαιώνιση των ίδιων ακριβώς αδιεξόδων. Εξίσου προφανής είναι ωστόσο και η ερευνητική σημασία αυτού του βιβλίου, αφού η Ξένια Χρυσοχόου καλείται συνεχώς, από την πρώτη μέχρι την τελευταία σελίδα, να επιλέξει τα ερευνητικά δεδομένα, τις ερευνητικές τεχνικές και τα θεωρητικά μοντέλα, αν θεωρεί ότι μπορούν να συνεισφέρουν στην εξήγηση –και στην πρόβλεψη– της σκέψης και της συμπεριφοράς του μεταμοντέρνου κοινωνικού υποκειμένου έτσι όπως αυτό έχει μεταλλαχθεί μετά την επιβολή της τυραννίας της υποχρεωτικής, μονοσήμαντης μεν, πολυδιάστατης δε, εκφοράς ορθού πολιτικού λόγου, η οποία και θέτει άλλωστε με ιδιαίτερη οξύτητα, αλλά και σε νέες –εξίσου δογματικές ωστόσο με αυτές των περασμένων δεκαετιών εποχές– τάσεις, το ζήτημα της αναγκαστικής (και όχι επιλεγμένης, όπως συχνά υπονοείται εν είδει άλλοθι της εθνοκεντρικής και γενικότερα ενδοκατηγοριακής εσωστρέφειας και αδιαλλαξίας της κυρίαρχης ιδεολογίας και της πρακτικής όλων ανεξαιρέτως –ας μη γελιόμαστε– των κοινωνικών ομάδων ή υποομάδων) συνύπαρξης ποικιλόμορφων και ποικιλόσημων πολιτισμικών αναφορών.

Αντιλαμβάνεστε πως το έργο είναι τιτάνιο: οφείλει να απασχολήσει το σύνολο των επιστημών του ανθρώπου και της κοινωνίας και, εδώ που τα λέμε, να κινητοποιήσει το σύνολο των ενεργών πολιτών του κόσμου όλου, γιατί με μέτρα απλώς κυβερνητικά δεν αντιμετωπίζονται ο ρατσισμός και η ξενοφοβία, ούτε άλλωστε ο

εθνοκεντρισμός ή η πατριδοκαπηλία, ούτε καν αυτή η τόσο παρεξηγημένη –και συνειδητά υποβαθμισμένη– ομοφοβία... Είναι συνάμα σισύφειο, δεδομένης της ιδεολογικής ενάργειας της κοινωνικής ψυχολογίας (όπως και των συναφών προς αυτήν επιστημονικών πειθαρχιών), εξαιτίας της οποίας και η παραμικρή πλέον αναφορά στην έννοια της «ετερότητας» (κατά πόσο μάλλον στην πολυσχιδή της πραγματικότητα) καθιστά το κοινωνικό υποκείμενο υπόλογο για σκέψεις και συμπεριφορές που αποκλίνουν από την πολιτική ουδετερότητα και βιωματική λογοκρισία, ενδεδειγμένες και επιβεβλημένες από τη σύμπραξη του κρατούντος κοινωνικοπολιτικού φιλελευθερισμού και της εξίσου επιστημολογικά κυρίαρχης κοινωνικής άνηθης. Τα παλιά τα χρόνια, πράγματι, ο άλλος ήταν *βάρβαρος* και αντιμετωπιζόταν ως τέτοιος, εκτός και αν επενδυμένος με την ιδιότητα του «ξένου» επωφελούνταν από τη «φιλοξενία», που όμως και αυτή ήταν συμπεριφορά διάκρισης, βασιζόμενη στην προφανή και αδιαμφισβήτητη «διαφορετικότητα» του... Αργότερα τα πράγματα άλλαξαν αρκετά και η διαφορετικότητα του άλλου έγινε αντικείμενο αρχικά άκομψης παρατήρησης και συμβατικής ανοχής, ενώ στη συνέχεια μετατράπηκε σε αντικείμενο διακριτικής μελέτης, ενεργοποίησε ανθρωπιστικές απόπειρες «ενσυναίσθησης», εμποδώνοντας ταυτόχρονα τη χρηστική αξία της διατήρησης μιας «λελογισμένης» απόστασης μεταξύ «ημών» και των «άλλων». Ωστόσο αυτή η ανακάλυψη της ανάγκης ύπαρξης ενός *ζωτικού χώρου* για κάθε φυλή, εθνότητα και γενικότερα για κάθε λογής κοινωνική ομάδα ή υποομάδα διολίσθησε –ανεπαίσθητα στην αρχή, με όλο και πιο γρήγορους ρυθμούς στη συνέχεια– όχι μόνο στη διεκδίκηση του *δικαιώματος στη διαφορά* (γεγονός που θα οδηγούσε στον καθ' όλα απαραίτητο και πιθανότατα κοινωνικοπολιτικό σωτήριο *σεβασμό* της ετερότητας), αλλά κυρίως *στην επιταγή της πρόταξης αυτής της διαφοράς*, άποψη ιδιαίτερα προβληματική, δεδομένων των ακραίων και α-σόβαρων –στην «ορθότητά» τους– συμπεριφορών, όπως είναι, για παράδειγμα, η επιβεβλημένη εκπροσώπηση διάφορων ευαίσθητων κοινωνικών ομάδων (ξεκινώντας κλασικά από τους ομοφυλόφιλους, τους μαύρους και τις γυναίκες, και καταλήγοντας στα άτομα με ειδικές ανάγκες ή, επί το ευχεστότερον, στα άτομα με ειδι-

κές δεξιότητες...) σε κάθε μορφής καλλιτεχνική ή/και πολιτική δραστηριότητα*.

Θα συμφωνήσετε μαζί μου, υποθέτω, πως όλες αυτές οι όψεις της πολυπολιτισμικής σύγχρονης κοινωνίας μας απαιτούν μελέτη, εξήγηση και ερμηνεία που ουδείς κοινωνικός επιστήμονας (και κανένα επιστημονικό σύγγραμμα) δεν έχει τη δυνατότητα να αναλάβει με τρόπο αυτοδύναμο και ικανοποιητικό. Μπορεί ωστόσο να επιχειρήσει μια πρώτη προσέγγιση, έστω και με φιλοδοξίες ολιστικού χαρακτήρα. Αν θα καταφέρει ή όχι να δώσει απαντήσεις σε κάποια από τα θεμελιώδη ερωτήματα που οφείλει να θέσει, αυτό είναι άλλο θέμα. Η επιτυχία στο εγχείρημα αυτό εξαρτάται, κατά τη γνώμη μου, από το καθεστώς το οποίο αποδίδει ο μελετητής στην πολυπολιτισμικότητα αυτή καθαυτή· με άλλα λόγια, αν θα τολμήσει, διαδοχικά, να την αντιμετωπίσει ως ανεξάρτητη και ως εξαρτημένη μεταβλητή, δηλαδή ως αίτιο και ως αιτιατό, σε μια διαλεκτική σχέση στο πλαίσιο της διομαδικής στρέβλωσης: ανάμεσα δηλαδή στην ενδοομαδική αλαζονεία και την εξωομαδική απαξίωση, από τη μια μεριά, και στην ενδοομαδική μιζέρια και την εξωομαδική μειονεξία, από την άλλη.

Νομίζω πως η Ξένια Χρυσοχόου το επιχειρεί αυτό στο βιβλίο της. Γι' αυτό και είναι ένα από τα λίγα συγγράμματα που, από όσο γνωρίζω, δεν αντιμετωπίζει την πολιτισμική διάσταση ως θέσφατο ούτε τη χρησιμοποιεί ως αντιστάθμισμα στον ολοένα και περισσότερο εκσυγχρονισμένο ατομικισμό της φιλελευθεροποιημένης μεταμοντέρνας κοινωνίας μας.

Στάμος Παπαστάμου

* Βλ. π.χ. τη Βουλή των Ελλήνων (και όχι μόνο) ή τις αμερικανικής παραγωγής ή έμπνευσης τηλεοπτικές σαπουνόπερες.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗΝ ΑΓΓΛΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ

Όχι πριν από πολύ καιρό (πράγματι, όχι πριν από πολύ καιρό) έγραψα ένα γράμμα σε μια Πολωνή φίλη, η οποία είχε συμμετάσχει ως πειραματόζωο σε ένα ιατρικό πείραμα: «Α, είναι τόσο πολύ καλό να είσαι ξένος!» Σε ένα από τα βιβλία της η Germaine Tillon, η οποία είχε γνωρίσει αυτή την κοπέλα στο Ράβενσμπρουκ, την περιγράφει ταυτόχρονα ως ξέγνοιαστη και θλιμμένη. Βέβαια, δεν έχει νόημα να ανακαλεί κανείς τέτοιου είδους αναμνήσεις αφού κλείσει αυτό το βιβλίο. Αλλά ίσως και να έχει. Πράγματι, είναι παράξενο να διαβάζει κανείς ένα καλά τεκμηριωμένο βιβλίο, αναμφισβήτητης επιστημονικής αξίας, πάνω σε θέματα που τα γνωρίζει εδώ και πολύ καιρό και για πράγματα για τα οποία έχει προσωπική εμπειρία. Είναι πολύ δελεαστικό να μπορεί κανείς να διατυπώσει μια γενική ιδέα για τις προσωπικές εμπειρίες του. Είμαστε όμως σε θέση να κάνουμε κάτι τέτοιο; Ποιος ξέρει;

Αυτή η ανάμνηση επέστρεψε για να με προειδοποιήσει ότι οι έννοιες, τα ερωτήματα, τα φαινόμενα της επιπολιτισμοποίησης έχουν το σημάδι της ιστορίας. Έχουν σημασία στην εποχή τους και για την εποχή τους. Πρόκειται για ένα θέμα που η Ξένια Χρυσόχου έχει κατανοήσει πολύ καλά, καθώς μας προσφέρει μια σαφή και αποτελεσματική ανάλυση της εποχής της -της μετανεωτερικότητας, αν κάποιος επιθυμεί να την ονομάσει έτσι. Προχωρά με απλότητα και ταυτόχρονα με μεγάλη ικανότητα, ορίζοντας έννοιες και παρουσιάζοντάς τις στους φοιτητές, το ακροατήριό της. Ακολουθώντας την περιγραφή της μπορούμε να κατανοήσουμε με ακρίβεια, από κεφάλαιο σε κεφάλαιο, τα ερωτήματα που συνδέονται με τη μετανάστευση, το ρατσισμό, τις διακρίσεις εναντίον των

μειονοτήτων και τη συνάθροιση τεμαχισμένων πολιτισμικών ομάδων.

Η Ξένια Χρυσοχόου γράφει με ευαισθησία και ευστροφία για τις μοριακές πλευρές, αν μπορούμε να τις ονομάσουμε έτσι, της σημερινής γενικευμένης αναζήτησης για την ταυτότητα και την εξουσία, για τα πολιτισμικά δικαιώματα και, συνεπώς, για τις πληγές της επιπολιτισμοποίησης, τα εμπόδια που ο «Άλλος» πρέπει να ξεπεράσει ώστε η αναζήτησή του να είναι επιτυχής. Δεν γνωρίζω στην κοινωνική ψυχολογία άλλο βιβλίο που να εστιάζεται περισσότερο σε αυτό το αντικείμενο.

Σε ό,τι με αφορά, θα έλεγα με σεμνότητα ότι από αυτό το βιβλίο μαθαίνουμε πολλά, ακόμη και αν διαπιστώνουμε μια κάποια απόσταση. Είναι ένα γεγονός που διαισθάνθηκα από παλιά: βρισκόμαστε ενώπιον μιας *εθνικοποίησης* –σχεδόν ολοκληρωμένης– της αναπαράστασης που έχουμε για την κοινωνία μας. Ποιος φταίει εάν εγώ δεν μπορώ να ενστερνιστώ πλήρως αυτή την αναπαράσταση; Ίσως παλιά (πράγματι, πολύ παλιά), ακόμη και ως πρόσφυγες, πιστεύαμε σε μια ιστορική αναπαράσταση της κοινωνίας μας και σε έναν κόσμο που μπορούσε να αλλάξει. Αν και πιθανότατα διακυβεύονταν τα ίδια προβλήματα, το παιχνίδι των αναπαραστάσεων και της γλώσσας τούς προσέδιδε ένα άλλο νόημα. Το δικαίωμα κάποιου στην κουλτούρα του ήταν καθήκον στην παράδοση, και το καθήκον στην κουλτούρα το δικαίωμα στη χειραφέτηση.

Το σχόλιο που μόλις έκανα δεν αποτελεί κριτική. Είχε στόχο απλώς να εκφράσει την επιθυμία να λάβουμε υπόψη το χρόνο, να γίνει η οπτική μας «αϊνσταϊνική» σε μια τετραδιάστατη κοινωνική ψυχολογία.

Είναι περιττό να ειπωθεί ότι ένα από τα μεγαλύτερα προτερήματα αυτού του βιβλίου είναι η θεωρητική έγνοια της συγγραφέως του, με το καλύτερο κομμάτι να είναι η εφαρμογή των εννοιών κάθε θεωρίας και των στοιχείων στα οποία βασίζεται, σε ένα νέο πεδίο: την κουλτούρα. Είναι μια ευρετική μεταβίβαση που περιγράφει και ερμηνεύει την πολιτισμική πολλαπλότητα. Πρόκειται για γεγονός της ύπαρξής μας ή για αποτέλεσμα των πράξεών μας; Δεν έχει σημασία. Όπως και να 'χει, καταλαβαίνουμε αυτή την πολλαπλότητα μέσω των συμβόλων της και της φαινομενολογίας της.

Γι' αυτόν το λόγο είναι τόσο δύσκολο να μάθουμε εάν η πολυπολιτισμικότητα είναι η απάντηση στο «*malaise de civilisation*» ή ένα προσωρινό κοινωνικό συμβόλαιο μεταξύ δρώσων μειονοτήτων, και άρα ανταποκρίνεται, όπως έγραψα και παλιότερα, στην ανάγκη αυτών των τελευταίων να είναι ορατές, να αναγνωριστούν κοινωνικά. Μόνο στην Αμερική μπόρεσα να παρατηρήσω ένα είδος παράλληλης πορείας μεταξύ της πολιτισμικής διαφοροποίησης και της α-διαφοροποίησης της κοινωνίας.

Ο Απόστολος Παύλος ορίζει με απλά λόγια τι είναι Άνθρωπος: «Δεν είναι ούτε Εβραίος ούτε Έλληνας, δεν είναι ούτε σκλάβος ούτε ελεύθερος, και δεν είναι ούτε άνδρας ούτε γυναίκα». Από όσο γνωρίζω, αυτό είναι το νόημα που υπάρχει πίσω από οποιοδήποτε κείμενο για την πολυπολιτισμική ταυτότητα. Προχωρά πέρα από την πολιτισμική πολλαπλότητα και τις αναρίθμητες διαφορές μεταξύ των πολιτισμικών παραδόσεων. Θεωρώ ότι η συγγραφέας τούτου του βιβλίου συμμερίζεται αυτή την πεποίθηση, αυτή την ευαισθησία. Ας ελπίσουμε ότι το βιβλίο της θα έχει επιτυχία στους φοιτητές, το κοινό του, και σε όλους τους άλλους αναγνώστες.

Serge Moscovici

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Πριν από έξι χρόνια, όταν έγινα μέλος του Τμήματος Ψυχολογίας στο Πανεπιστήμιο του Surrey, μου ζητήθηκε να προετοιμάσω διαλέξεις για ένα μάθημα εφαρμοσμένης κοινωνικής ψυχολογίας για δευτεροετείς προπτυχιακούς φοιτητές. Έχοντας μόλις (πριν από ενάμιση χρόνο) ολοκληρώσει τη διδακτορική διατριβή μου, σκέφτηκα: «Τι ξέρω εγώ από εφαρμοσμένη κοινωνική ψυχολογία;» Μετά όμως έκανα την εξής σκέψη: Αν η κοινωνική ψυχολογία δεν μπορεί να πει κάτι για τις κοινωνίες στις οποίες ζούμε, τότε ποιο το νόημά της; Η ρήση «δεν υπάρχει τίποτα πιο πρακτικό από μια καλή θεωρία», που αποδίδεται στον Kurt Lewin, αντήχησε στο μυαλό μου και ξεκίνησα να προετοιμάζω το μάθημα με τον ενθουσιασμό του πρωτάρη. Επέλεξα ένα θέμα το οποίο βρισκόταν στο επίκεντρο των ανησυχιών μου πιθανώς λόγω της πρόσφατης μετακόμισής μου στη Βρετανία και των ερευνητικών μου ενδιαφερόντων. Τίτλος του μαθήματος: «Η κοινωνιοψυχολογική δυναμική της μετανάστευσης και της πολυπολιτισμικότητας».

Μερικά χρόνια αργότερα, όταν μου προτάθηκε να γράψω ένα βιβλίο με θέμα τη διαπολιτισμική ψυχολογία, ενστικτωδώς αρνήθηκα. Υπάρχουν πολλοί καλοί επιστήμονες στο συγκεκριμένο τομέα, οι οποίοι έχουν αφιερώσει χρόνο και προσπάθεια προκειμένου να κατανοήσουν τις διαπολιτισμικές καταστάσεις και να σχεδιάσουν μεθοδολογίες για τη μελέτη τους, και οι ψυχολόγοι οφείλουν πολλά στις προσπάθειες που κατέβαλαν για να αποκεντρώσουν τη σκέψη μας. Δεν μπορούσα να προσθέσω οτιδήποτε σε αυτό τον τομέα. Είχα πάντως γράψει ένα κεφάλαιο, μαζί με την Evanthia Lyons, σχετικά με τη διαπολιτισμική μεθοδολογία για ένα βιβλίο μεθοδολογίας

(Lyons & Chryssochoou 2000), και η ιδέα της διαπολιτισμικής ψυχολογίας ήταν φρέσκια στο μυαλό μου και με προκαλούσε. Για μένα η διαπολιτισμική ψυχολογία εξετάζει την επίδραση της πολιτισμικής πολλαπλότητας στα ψυχολογικά φαινόμενα όπως τα γνωρίζουμε, και μας δίνει τη δυνατότητα να τα επανορίσουμε. Αλλά τι είναι η πολιτισμική πολλαπλότητα καθαυτή; Πώς οι άνθρωποι την αντιλαμβάνονται και τη χρησιμοποιούν για να κατανοήσουν τις εμπειρίες τους και να ερμηνεύσουν τον κόσμο στον οποίο ζουν; Αυτά αναρωτιόμουν· και όσο πιο πολύ τα σκεφτόμουν, τόσο περισσότερο έτεινα να πιστεύω ότι αυτός είναι ένας άλλος τρόπος μελέτης των πολιτισμικών φαινομένων στην κοινωνική ψυχολογία. Έτσι έφτιαξα το περίγραμμά μου για το βιβλίο βασιζόμενη σε αυτή την ιδέα, την οποία είχα χρησιμοποιήσει και για το μάθημα: Τι έχει να μας πει η κοινωνική ψυχολογία για τις πολιτισμικά ανομοιογενείς κοινωνίες στις οποίες ζούμε;

Ασφαλώς, η πολιτισμική πολλαπλότητα είναι ένα πεδίο το οποίο περιλαμβάνει και άλλα θέματα (το φύλο, τη σεξουαλικότητα, την αναπηρία κ.λπ.), εκτός από τη φυλή, την εθνικότητα και την εθνότητα, αλλά το ταξίδι είναι ήδη αρκετά δύσκολο ακόμη και χωρίς να εξεταστούν όλα αυτά. Άλλωστε, δεν πιστεύω ότι μπορούμε να είμαστε δίκαιοι απέναντί τους, αν προσπαθήσουμε να κατανοήσουμε όλα αυτά τα θέματα μέσα από την ίδια οπτική γωνία. Έχοντας στα μαθήματά μου κυρίως λευκές γυναίκες αγγλοσαξονικής καταγωγής, επέλεξα να επικεντρωθώ στα θέματα της φυλής, της εθνότητας και της εθνικότητας ως κατηγοριών που ενώνουν και διαφοροποιούν τους ανθρώπους. Έμαθα πολλά από την επαφή μου με τους φοιτητές σε αυτό το μάθημα, τόσο από τις ερωτήσεις τους όσο και από τον τρόπο που με προσδιόριζαν ως μια ξένη καθηγήτρια κοινωνικής ψυχολογίας. Αυτό το βιβλίο τούς οφείλει πολλά από πολλές απόψεις. Όταν αποφάσισα να το γράψω ήταν σαν να άρχιζα ένα διάλογο μαζί τους. Ήθελα να τους αφηγηθώ μια ιστορία που να μη διακόπτεται από την παρουσίαση των αναγκών θεωρητικών πλαισίων τα οποία όφειλαν να γνωρίζουν, και που ταυτόχρονα θα ήταν ακαδημαϊκή και εμβριθής. Ήθελα να τους περιγράψω το ταξίδι της κοινωνικής ψυχολογίας στη σύγχρονη εποχή και στις σύγχρονες κοινωνίες, με το φως που ρίχνει σε διάφορες όψεις της ζω-

ής μας. Όμως οι αφηγητές είναι και οι ίδιοι μέρος της ιστορίας, δεν μεταφέρουν μόνο μια πραγματικότητα που βρίσκεται «εκεί έξω». Συμβάλλουν στην κατασκευή της γνώσης. Αυτό είναι κάτι που οι συγγραφείς των εγχειριδίων συνήθως ξεχνούν όταν ισχυρίζονται ότι εκφράζουν την επιστημονική «αλήθεια» με απλούς όρους, για να τη μάθουν οι φοιτητές και να την αναπαραγάγουν την ώρα των εξετάσεων. Οποιοσδήποτε έχει διορθώσει γραπτά εξετάσεων γνωρίζει ότι κάτι τέτοιο τελικά δεν γίνεται. Οι φοιτητές αναπαράγουν τη γνώση που έχουν αφομοιώσει και προσαρμόσει στις προηγούμενες αντιλήψεις και, ίσως, πεπειθήσεις τους. Στις εργασίες και στα γραπτά τους *κατασκευάζουν* γνώση. Αυτή είναι η γνώση που χρησιμοποιούν έξω από τα όρια του πανεπιστημίου.

Δεν υποστηρίζω ότι δεν υπάρχει ένα σύνολο γνώσης με το οποίο είμαστε αρκετά ικανοποιημένοι, υπό την έννοια ότι πληροί τα κριτήρια που έχει θέσει η ακαδημαϊκή κοινότητα για την αξιολόγηση της έρευνας. Ακριβώς επειδή υπάρχει τέτοια γνώση με ενδιαφέρει να τη μεταδώσω. Ζητώ ωστόσο από τους αναγνώστες του βιβλίου να έχουν υπόψη τους την τοποθέτησή μου όταν εκφράζω αυτές τις θέσεις. Αυτός είναι και ο σκοπός του παρόντος προλόγου: να προσφέρει κάποιες ενδείξεις σχετικά με το ποια είναι η θέση μου.

Το βιβλίο απευθύνεται κυρίως σε φοιτητές και σε αναγνώστες που ασχολούνται για πρώτη φορά με την κοινωνική ψυχολογία. Πρόσεξα πολύ να μην τους «πατρονάρω». Προσπάθησα να γράψω απλά, αλλά όχι υπεραπλουστευτικά. Αναφέρω τόσο τις δικές μου όσο και τις απόψεις άλλων, ιδιαίτερα όσον αφορά τους ορισμούς των εννοιών. Με αυτό τον τρόπο ελπίζω να γίνει σαφές ότι διαφορετικοί άνθρωποι υποστηρίζουν διαφορετικές απόψεις και προτείνουν εναλλακτικές απαντήσεις σε ερωτήματα, κάτι το οποίο αποτελεί εγγενές στοιχείο του ακαδημαϊκού έργου. Παραθέτοντας αυτούσιο το λόγο άλλων επιστημόνων (πρακτική που δεν είναι συνηθισμένη σε εγχειρίδια) ελπίζω ότι δίνω ένα παράδειγμα αυτού που περιμένουμε να δούμε στις γραπτές εργασίες των φοιτητών. Θεωρώ ότι οι αναγνώστες κατανοούν τη συνθετότητα των θεμάτων με τα οποία ασχολούμαστε, και αντιλαμβάνονται ότι τα προβλήματα δεν επιλύονται με απαντήσεις του τύπου «άσπρο-μαύρο».

Επέλεξα να παρουσιάσω περισσότερο κλασικές προσεγγίσεις και

βασικές θεωρίες καθώς και παραδείγματα της κοινωνικής ψυχολογίας με τη μορφή των «θεωρητικών στιγμιότυπων», που έβαλα στο τέλος του βιβλίου. Αυτό έγινε για τέσσερις λόγους: (α) οι θεωρίες αυτές είναι παρούσες σε όλο το βιβλίο· (β) η λεπτομερής περιγραφή τους θα διέκοπτε την ιστορία που θέλω να αφηγηθώ· (γ) πιστεύω ότι η καλή γνώση των θεμελίων πάνω στα οποία οικοδομήθηκε η κοινωνική ψυχολογία είναι ουσιώδης για την κατανόηση και την κριτική συζήτηση σύγχρονων διακυβευμάτων· (δ) τέλος, και εγώ η ίδια, όταν διαβάζω ένα βιβλίο εκτός του πεδίου της επιστήμης μου, επιθυμώ να μου υπενθυμίζουν γρήγορα την προέλευση της ειδικής ορολογίας. Ελπίζω λοιπόν ότι αυτά τα «στιγμιότυπα» (η συντομογραφία τους μέσα στο κείμενο είναι Θ.Σ.) θα αποδειχθούν χρήσιμες υπενθυμίσεις στο πλαίσιο του βιβλίου και ίσως ευρύτερα.

Για τον ίδιο αυτό λόγο, μερικές φορές στα περιθώρια του βιβλίου παραθέτω ορισμούς βασικών όρων και χρησιμοποιώ πλαίσια για να παρουσιάσω με περισσότερες λεπτομέρειες ορισμένα θέματα καθώς και εμπειρικές έρευνες ως διαφωτιστικά παραδείγματα. Αυτή η παρουσίαση των εμπειρικών ερευνών εξυπηρετεί τρεις σκοπούς. Πρώτον, παρουσιάζει τις διαφορετικές μεθοδολογίες που χρησιμοποιούνται στην κοινωνική ψυχολογία. Δεύτερον, οι έρευνες που έχω επιλέξει βασίζονται σε πολυπολιτισμικά θέματα από διαφορετικές χώρες και για διάφορες ομάδες. Τρίτον, η παρουσίαση έχει ένα διδακτικό στόχο, καθώς δείχνει στους φοιτητές πώς να επιλέγουν τα σημαντικά σημεία όταν διαβάζουν ακαδημαϊκά κείμενα και προσπαθούν να θυμηθούν τις έρευνες που περιγράφονται σε αυτά.

Αυτό το βιβλίο δεν πρέπει να θεωρείται μια τεράστια ανασκόπηση της βιβλιογραφίας είτε της κοινωνικής ψυχολογίας είτε της πολιτισμικής πολλαπλότητας. Προσπάθησα να παρουσιάσω τα θέματα με περιεκτικό τρόπο και να μη δώσω έναν όγκο παραπομπών. Για καθένα από τα κεφάλαια θα μπορούσε να γραφτεί ένα ολόκληρο βιβλίο· παραθέτω λοιπόν σημαντικές δημοσιεύσεις έτσι ώστε οι αναγνώστες που ενδιαφέρονται περισσότερο να μπορούν να τις αξιοποιήσουν ως λέξεις κλειδιά στις έρευνές τους. Κατ' ανάλογο τρόπο, τα θεωρητικά στιγμιότυπα είναι ακριβώς αυτό: στιγμιότυπα. Ελπίζω επομένως ότι οι συνάδελφοί μου θα με συγχωρέσουν που δεν αναφέρομαι στο συνολικό ερευνητικό έργο τους.

Πριν προχωρήσετε στην ανάγνωση του βιβλίου χρειάζεται να έχετε υπόψη μερικά ακόμη σημεία. Μολονότι παρουσιάζω τις δικές μου θεωρητικές προτιμήσεις, επέλεξα μια εκλεκτική προσέγγιση σε σχέση με τη θεωρία. Κάποιοι θα μπορούσαν να υποστηρίξουν ότι αυτή η στρατηγική διατρέχει τον κίνδυνο παρουσίας ασύμβατων μεταξύ τους επιστημολογιών. Κάτι τέτοιο είναι δυνατόν να ισχύει. Επέλεξα όμως να παρουσιάσω τη σημερινή θεωρητική και εμπειρική κατάσταση της κοινωνικής ψυχολογίας και να δω κατά πόσο έχει εφαρμογή στις σύγχρονες, πολιτισμικά διαφοροποιημένες, κοινωνίες. Σημείο εκκίνησής μου ήταν το θέμα, όχι η θεωρία, ούτε η μεθοδολογία. Όπως λέει και ο Moscovici (1988γ), αποφάσισα να εξετάσω το θέμα σαν αλεπού και όχι σαν σκαντζόχοιρος*.

Μετά από αυτά δεν υπάρχει λόγος να αποκρύψω το γεγονός ότι η συγγραφή του βιβλίου επηρεάστηκε από τη θέση μου ως ερευνήτριας στο δυτικό κόσμο, η οποία εκπαιδεύτηκε στην ευρωπαϊκή κοινωνική ψυχολογία, και ως μετανάστριας αρχικά στη Γαλλία για εννέα χρόνια και έπειτα στη Βρετανία για άλλα έξι. Οι εμπειρίες που συγκέντρωσα από τη ζωή μου στις δυο αυτές χώρες, όπως και η κοινωνικοποίησή μου στην Ελλάδα επηρέασαν έντονα τον τρόπο με τον οποίο εξετάζω και ασκώ την κοινωνική ψυχολογία. Παρουσιάζω μια εικόνα της κοινωνικής ψυχολογίας μέσα από αυτή την οπτική. Λυπάμαι που δεν μπορώ να παρουσιάσω τη γνώση που αναπτύχθηκε σε μη δυτικά πανεπιστήμια. Έτσι, προειδοποιώ ότι η κοινωνική ψυχολογία που παρουσιάζεται σε αυτό το βιβλίο είναι δυτικοευρωπαϊκή. Τέτοιες ήταν και οι κοινωνίες που είχα στο νου μου μιλώντας για πολυπολιτισμικότητα. Είμαι σχεδόν βέβαιη ότι τα πολυπολιτισμικά θέματα στην Ινδία, στην Κίνα ή στην Αφρική είναι διαφορετικής φύσης, παρά τις ομοιότητές τους. Ο Pettigrew (1998α)

* Στο έργο *La machine à faire des dieux* ο Moscovici περιγράφει τον ερευνητή σαν ένα παράξενο πλάσμα, που είναι μισό αλεπού και μισό σκαντζόχοιρος. Όταν ο ερευνητής προσπαθεί να κατανοήσει τα μυστήρια της κοινωνίας, τότε συμπεριφέρεται σαν αλεπού, διερευνώντας πολλαπλές οδούς και μεθοδολογίες. Όταν όμως έρχεται η στιγμή να εξηγήσει τα δεδομένα, τότε γίνεται σκαντζόχοιρος και αρνείται οτιδήποτε αντικρούει τη δική του οπτική για τα πράγματα.

διερεύνησε κατά πόσο η γνώση την οποία απέκτησαν οι κοινωνικοί ψυχολόγοι για τις διαφυλετικές σχέσεις στις ΗΠΑ θα μπορούσε να εφαρμοστεί στις ευρωπαϊκές χώρες της Δύσης που αντιμετωπίζουν το φαινόμενο της μετανάστευσης. Με τη σειρά μας, πρέπει να εξετάσουμε κατά πόσο η γνώση που έχουμε αποκτήσει για το δυτικό κόσμο μπορεί να φανεί χρήσιμη σε άλλες πολυπολιτισμικές κοινωνίες σε όλο τον κόσμο. Αλλά αυτό είναι το πρόταγμα ενός άλλου βιβλίου.

Αφού σας προειδοποίησα ενάντια στην άποψη ότι «ο κόσμος μου» είναι *Ο κόσμος*, θα ήθελα επίσης να σας πληροφορήσω ότι διαβάζοντας αυτό το βιβλίο ίσως θεωρήσετε πως οι πολιτισμικές ομάδες είναι «αντικείμενα» τα οποία βρίσκονται «εκεί έξω» και μπορούν να εξηγήσουν τις διαφορές και τις ομοιότητες που υπάρχουν μεταξύ των πρακτικών και των ανθρώπων. Για να επικοινωνήσω με τους αναγνώστες θεώρησα απαραίτητο να χρησιμοποιήσω τις λέξεις «κουλτούρα» και «πολιτισμικός». Ωστόσο, έχω αναφερθεί εκτενώς στους κινδύνους της εμπραγμάτωσης και της ουσιοποίησης των κατηγοριών που κατασκευάσαμε για να εξηγήσουμε τις ομοιότητες και τις διαφορές και για να νομιμοποιήσουμε ή να αλλάξουμε τις κοινωνικές σχέσεις. Θα ήθελα λοιπόν να απολογηθώ εάν στους αναγνώστες δημιουργηθεί η εντύπωση ότι αυτό το βιβλίο συμβάλλει στην εμπραγμάτωση της κουλτούρας. Πρόθεσή μου είναι να ξεκινήσω μια δημόσια αντιπαράθεση σχετικά με κοινά χρησιμοποιούμενες έννοιες, για τις οποίες επιχειρηματολογούμε και τις οποίες κατανοούμε με διαφορετικούς τρόπους.

Το τελευταίο σημείο που θα ήθελα να τονίσω είναι ότι ασφαλώς δεν πιστεύω πως η κοινωνική ψυχολογία έχει το κλειδί για όλες τις απαντήσεις σχετικά με το τεράστιο θέμα της πολιτισμικής ανομοιογένειας. Είναι ευνόητο ότι πρέπει να προσεγγίσουμε αυτά τα θέματα από κάθε οπτική την οποία μας επιτρέπουν οι ανθρωπιστικές και κοινωνικές επιστήμες. Λυπούμαι που δεν είμαι σε θέση να παρουσιάσω μια διεπιστημονική προσέγγιση μέσα από αυτό το βιβλίο και παραδέχομαι ότι πρόκειται για μια αδυναμία του. Ωστόσο, όπως λέει ο Tajfel (1969), «από την άποψη της έρευνας στο πεδίο της κοινωνικής ψυχολογίας, η αδυναμία να συμπεριλάβουμε όλα τα προβλήματα σε μια έρευνα, όσο φιλόδοξη και αν είναι αυτή, ή σε

έναν επιστημονικό κλάδο, δεν σημαίνει ότι πρέπει να μείνουμε αδρανείς και να περιμένουμε ευρισκόμενοι σε τελειοθηρική περι-συλλογή» (σελ. 173). Πιστεύω ότι αυτό το βιβλίο μπορεί να λειτουργήσει ως βάση για την ανάπτυξη ενός διαλόγου με ερευνητές που έχουν εκπαιδευτεί σε μη δυτικές κοινωνίες. Αντίστοιχα, ελπίζω ότι μπορεί να λειτουργήσει ως βάση για την ανάπτυξη ενός διαλόγου με άλλους κλάδους των κοινωνικών επιστημών. Το θέμα της πολιτισμικής πολλαπλότητας, τουλάχιστον στην Ευρώπη, έχει αρχίσει να «ενοχλεί» τους ανθρώπους. Έτσι, πυροδότησε το ενδιαφέρον πολλών ερευνητών ώστε να αναπτύξουν την προβληματική του (Deaux 2000α).

Είμαι σίγουρα ευχαριστημένη που μου δόθηκε η ευκαιρία να σκεφτώ και να διερευνήσω τους δεσμούς μεταξύ της κοινωνικής ψυχολογίας και της πολιτισμικής πολλαπλότητας. Μετά από αυτές τις αναγκαίες διευκρινίσεις, σας εύχομαι καλή ανάγνωση.